

Роман Лехнюк

Греко-католицька церква в Галичині у першій чверті ХХ ст.: між інституційним консерватизмом і новочасними викликами

Roman Lekhniuk

The Greek Catholic Church in Halychyna in the first quarter of the 20th century: between institutional conservatism and modern challenges

The article deals with the response of the Greek Catholic Church in Halychyna on ideological challenges of the new times - socialism and nationalism. Ways of penetration of the abovementioned ideologies into the church structures taking into consideration political, social and cultural contexts of Halychyna, disputes on the interaction of secular and ecclesiastical spaces and ways of Church renewal are highlighted in the article. The author argues that due to conservatism, which manifests itself in public leadership, political legalism and emphasizing social divisions, the Church managed to become a powerful national institution that acts as a mean to maintain social balance and resist political extremism.

Keywords: Greek Catholic Church, nationalism, socialism, Metropolitan Andrey Sheptytsky, conservatism

Висвітлено способи проникнення ідеологій соціалізму й націоналізму у церковні структури Греко-католицької церкви. Окреслено дискусії стосовно взаємодії світського і церковного просторів, а також шляхів оновлення Церкви. Стверджується, що саме завдяки консерватизму, який проявлявся в претензіях на суспільний провід, політичному легалізму та акцентуванні соціальних поділів, Церкві вдалося перетворитися в потужну національну інституцію, яка взяла на себе місію підтримувати суспільну рівновагу і протистояти політичному екстремізму.

Ключові слова: Греко-католицька церква, націоналізм, соціалізм, митрополит Андрей Шептицький, консерватизм

Греко-католицька церква (ГКЦ) відіграла вагому роль у формуванні ново-часного українського суспільства. Реакція цієї Церкви на виклики модерних ідеологій у першій чверті ХХ ст. є прикладом вдалого пристосування консервативної інституції до світу, який швидко змінювався. Метою статті є висвітлити реакцію ГКЦ на виклики соціалізму й націоналізму. Для цього потрібно проаналізувати способи проникнення названих ідеологій в українське суспільство і в церковні структури з урахуванням політичного, соціального і культурного контекстів, в яких у той час опинялася Галичина. За хронологічний відтинок для огляду взято першу чверть ХХ ст., коли нові ідеології остаточно утверди-

лися в галицькому суспільстві, а Церква таки зуміла знайти на них відповіді й утвердитися в нових політичних умовах як одна з опор українства.

Новочасна історія ГКЦ неодноразово ставала об'єктом дослідження. Василь Расевич вивчав роль митрополита Андрея Шептицького у справі національно-політичної консолідації українців¹. Про участь парафіяльного духовенства у поширенні ідей соціалізму й націоналізму писала Наталія Колб². Львівський собор 1891 р. та його рішення аналізувала Ірина Анто-няк³. Греко-католицька церква в суспільно-політичних дискусіях у Галичині початку ХХ ст. була предметом дослідження Назара Кіся⁴. Історики переважно акцентують на націєтворчій функції Церкви, тоді як консерватизм як ідея та практика церковної діяльності ще не ставали предметом окремого дослідження. Основу джерельної бази цієї розвідки становлять матеріали діяльності Церкви та церковних ієрархів, зокрема папські енцикліки, листування і пастирські послання митрополита Андрея Шептицького⁵, а також періодика досліджуваного періоду, на шпальтах якої відбувалися дискусії ідейних напрямів⁶.

У другій половині ХІХ ст. Католицька церква постала перед новими явищами модерної доби – націоналізмом і соціалізмом, які загрожували похитнути її суспільні позиції. Першим відреагував на ситуацію папа Лев ХІІІ. В енцикліці «*Regum Novarum*» (1891 р.) він висловив позицію Церкви щодо соціалізму. Відтак у церковному середовищі виникла течія «модерністів». А втім, заклики до оновлення наштовхнулися на опір «антимодерністів», особливо при понтифікаті Пія Х (1903–1914). Щойно за папи Бенедикта ХV (1914–1922) почалося обережне втілення в церковній практиці деяких модерністських ідей⁷.

Відображенням загальної ситуації в католицизмі було становище Греко-католицької церкви в Галичині. На зламі ХІХ–ХХ ст. в українському політикумі краю переважали секуляризаційні, подекуди й антиклерикальні тенденції. Вони були зумовлені утвердженням на чолі українського руху світської інтелігенції. Націонал-демократів відштовхувало від Церкви й те, що чимало священників залишалися русофілами. Консерватизм ГКЦ проявлявся в претензіях на суспільний провід, політичному легалізмі та акцентуванні соціальних поділів. У світлі поширення ідей соціалізму й націоналізму всі ці положення виявилися під загрозою. Соціалізм тяжів до революційності та мобілізації до активного громадського життя нижчих верств суспільства. Націоналізм апелював до емоцій людини, яка ставала вкрай чутливою до «інших». Практичними проявами цього ставали дії, які суперечили християнським цінностям (наприклад, убивство Мирославом Січинським у 1908 р. намісника Галичини Анджея Потоцького).

Нові виклики з'являлися перед Церквою у два способи. Перший полягав у намаганні світських організацій перебрати на себе керівну роль в українському русі. Для них ГКЦ, співпраця з якою раніше була вигідною з огляду на доступ до владних інституцій, тепер ставала перепорою на шляху до прямої участі в крайовій політиці та системі влади. Зважаючи на польську політичну перевагу в Галичині, в українському національному русі брали гору радикали. Другий шлях був пов'язаний з активним включенням парафіяльного духовенства в громадсько-політичне життя⁸. Священики приймали як свої програми Національно-демократичної і навіть Радикальної партій, які містили антиклерикальні пункти. Уже митрополит Сильвестр Сембратович стверджував: «Я спостерігаю на нашій Русі об'яви і рухи, котрі переймають мене тревогою і непокоють мою совість. Ті рухи і об'яви скристалізувалися (...) в звістні всім нам партії і партійки, на котрих чолі стоїть по більшій частині наша мирська руска інтелігенція, роз'єднана і кожда з них старає ся позискати собі повсюди приверженців. З тих же партій денекотрі явно і отсверто – другі потаємно і скрито не хочять уважати віру і любов Христову яко конечну основу всякого а і свого діланя, а тим не менше своєї політики. А се вже для нас достаточним щоби осудити того рода партії яко невмістні для нашого народа і нашої рускої суспільности. А таки помимо того всего я бачу з великим моїм удивленем, що тут і там приналежать до тих їх зборів, стоваришень і партій і наші рускі католицкі священики»⁹.

Провідником соціалістичних ідей була Радикальна партія, лідери якої одним з головних своїх опонентів уважали «реакційне» духовенство. Михайло Павлик трактував як ворожу навіть Національно-демократичну партію, бо в ній «аж 10 попів»¹⁰. Він різко критикував клір, звинувачуючи його в москвофільстві й визискуванні селян¹¹. У схожому стилі виступав Кирило Трильовський: «Клерикали то всесвітня кляса, котра дбає лише про свої інтереси»¹². Павликові належить теж характеристика Шептицького: «се дуже рухливий чоловік і яко митрополит може бути дуже небезпечним для русинів»¹³. Ці слова можна трактувати як побоювання радикалів щодо високого інтелектуального й організаційного потенціалу митрополита, котрий міг зупинити втрату Церквою суспільної позиції.

На початку національне питання було для радикалів другорядним: «Нам ближчий робітник на другій півкулі землі, ніж свій капіталіст або его жан-дарм»¹⁴. Однак з часом його вага національного питання зростала, особливо у світлі загострення українсько-польських відносин. Іван Франко у статті «Голос небіжчика» пояснював розрив з Радикальною партією і приєднання до націонал-демократів тим, що «чує себе насамперед Русином, а потім

радикалом»¹⁵. Непорозуміння всередині Радикальної партії вийшли на яв під час дискусії між Іваном Франком, Кирилом Трильовським і Михайлом Павликом на партійному з'їзді 1899 р.

Національно-демократична партія намагалася не протиставляти себе Церкві. Партія складалася з ідейно та соціально різних елементів – селян, інтелігенції, колишніх радикалів, поміркованих народовців і багатьох священників. До потреби порозуміння між націонал-демократами і Церквою вказувала газета «Руслан»: «Нарід наш є певно радикальний, але за свою віру готов так само боротись як і за свободу... Най ніхто не посуджує тих так званих “Свободою” і “Ділом” клерикалів, що они боронять папу та єпископів, так єсть, слухаємо їх в справах віри, але жадаємо і щоби наші єпископи були правдивими патріотами і йшли з народом, бо в противнім случаю позістануть самі»¹⁶.

Першим з митрополитів, який усвідомив неможливість повернення *status quo ante* і розпочав зближення Церкви з національно-демократичним середовищем, заявивши про себе як русина-народовця, був Сильвестр Сембратович¹⁷. Ключовою постаттю у формуванні консервативної відповіді Церкви на соціалізм і націоналізм став митрополит Андрей Шептицький (1900–1944). Услід за Сембратовичем він приймав нову реальність: «Справ, які взяла у своїх руки світська інтелігенція, ми її не відбираємо! Бо й не хочемо відбирати! Часи, коли руську інтелігенцію репрезентували самі лише священники, минули безповоротно»¹⁸. У цьому ж тексті владика вказував на завдання кліру в нових умовах – утримувати провід у справах віри й моралі.

Відповіддю Церкви на нові виклики, на думку митрополита, мала стати активніша діяльність священників у економічній і соціальній сферах. Від духовенства вимагалася безпосередня участь у культурних та економічних акціях, а найбільше віталася власна ініціатива таких заходів¹⁹. Таким чином митрополит намагався спрямувати громадську активність парафіяльного духовенства в помірковане та прийнятне для вищої ієрархії русло. У світлі традиційних цінностей Шептицький розглядав теж інститут шлюбу та сім'ї, вважаючи родинний порядок основою суспільного ладу загалом²⁰.

У соціалізмі Шептицький вбачав загрозу традиційним християнським цінностям: «соціалісти – то люди, котрі (...) погорджують всім тим, що є якоюсь властю і повагою на світі, і хулять все, що лиш святе. Вони хотіли би перевернути все те, що Божі і людські права встановили для безпеченства, супкою і поступу людей. Відмовляють у послуху всім властям, котрі від Бога дістали право розказувати. Всюди голосять повну рівність поміж людьми в правах і обов'язках. Вважають за неморальну связь супружеську

чоловіка з женею, котрі навіть дикі народи вважали за святу. Ослаблюють тим способом основи життя родинного. Поривані захланністю дочасних дібр, котра єсть джерелом всякого зла і через котру не один вже стратив віру, підкопують право власности, оперте на праві природи»²¹.

Критика Шептицьким з консервативних позицій соціалізму ґрунтувалася на положеннях папської енцикліки «*Regrum Novarum*». Енцикліка розглядала відносини між владою, капіталом, робітниками і Церквою. Вона визнавала право кожного на приватну власність, а робітників – на створення профспілок, однак відкидала соціалістичну ідеологію. На цьому документі ґрунтувалася соціальна програма Шептицького: релігія і моральність – це питання суспільного, а не приватного порядку; приватна власність – природна; люди є рівні від природи, проте абсолютна соціальна рівність – утопія; неприпустимість посягань на традиційну сім'ю, родинні зв'язки; соціалізм – ворожа народу, Церкві й Богу секта²². Важливим також з точки зору консервативного «принципу недосконалості»²³ є міркування Шептицького про неможливість абсолютної справедливості: «То річ цілковито певна, що при найідеальніших уставах і при виміренню справедливости, зближенім найбільше до ідеалу, еще лишиться можливість великих конфліктів, еще лишиться велика трудність в відміренню, осудженню того, що кому по справедливості належиться»²⁴.

У ставленні до націоналізму митрополит Андрей Шептицький наслідував підхід папи Бенедикта XV. Він ґрунтувався на твердженні, що націоналізм і національні держави (особливо на час завершення Першої світової війни) є невід'ємними складовими сучасного світу²⁵. Показовою є підтримка Шептицьким Національно-демократичної партії. Спочатку митрополит намагався дотримуватися балансу в ставленні до різних течій українського руху, зокрема русофілів²⁶, однак, у підсумку, утвердився в думці щодо необхідності більшої підтримки націонал-демократів – якщо Церква хоче зберегти вагоме становище в національному русі.

Водночас митрополит не вагався вказувати світським політикам на необхідність дотримання християнських цінностей і законності. Показовими прикладами тут є масштабний страйк українських селян у 1902 р. і вбивство намісника Галичини Анджея Потоцького в 1908 р. У першому випадку Шептицький своїм розпорядженням велів духовенству якомога активніше стримувати страйкарів від насильства і неправомірних дій та наголошувати на легальних способах відстоювання своїх прав²⁷. Убивство Січинським намісника було засуджено як таке, що суперечить «Божому закону». Та найважливішим у оцінці митрополитом вчинку Січинського було інше: «Злочинами не служить ся народови; злочин, сповнений в імени

патріотизму є злочином не лишень перед Богом, але против власної суспільности, єсть злочином проти вітчизни»²⁸. На такій позиції ГКЦ стояла і в міжвоєнний період, коли національно вмотивовані терористичні акти стали поширеним явищем.

Митрополит підтримував тісні контакти з націонал-демократами, попри утворення в 1911 р. консервативного Християнсько-суспільного союзу (ХСС) на чолі з Олександром Барвінським. Ця партія була спадкоємцем ідей Католицького руського народного союзу й товариства «Руська громада» – політичних організацій, які спиралися на християнський консерватизм. Утім, попри деякі актуальні програмні положення, ХСС не вдалося здобути популярність і вплив у суспільстві. Угруповання, яке декларувало опору на християнські цінності, не змогло залучити на свій бік ані вищу церковну ієрархію, ані парафіяльне духовенство. ХСС стояв на позиції компромісу з поляками, однак в умовах надвисокої напруги в польсько-українських відносинах партія з таким закликком не могла розраховувати на широку прихильність українців²⁹.

Подібними були виклики, які виникали в той час у Галичині й перед Римо-католицькою церквою на чолі з єпископом Юзефом Більчевським (1900–1923). І Шептицький, і Більчевський у соціальних питаннях повністю дотримувалися положень папських енциклік. Утім, якщо Шептицький спирався головню на структури Національно-демократичної партії, то Більчевський діяв через окрему організацію під назвою Католицько-суспільний союз. Ця організація, попри декларування аполітичності, активно протидіяла соціалістичній агітації і навіть взяла участь у виборах 1906 р.³⁰ Римо-католицька церква в Галичині під орудою Більчевського стрімко «націоналізувалася» і в цьому плані визначала орієнтири для греко-католицької ієрархії.

Усередині ГКЦ у першій чверті ХХ ст. суперничали два підходи до розуміння церковної традиції – «окциденталісти», які вважали своїм лідером єпископа Григорія Хомишина, і «візантиністи» на чолі з митрополитом Шептицьким. Перші тлумачили східну традицію як негативне явище, успадковане від Візантійської імперії та російського православ'я, приписуючи їй такі риси, як хитрість, славолюбство, релігійний фанатизм, неморальність, цезаропапізм³¹. «Орієнталісти» ж акцентували увагу на позитивних елементах «візантинізму», вбачаючи в ньому давню культуру й традицію, які визначають ідентичність українського народу загалом і греко-католиків зокрема. Митрополит Шептицький та його прихильники вважали, що подальша латинізація Унійної церкви, на якій наполягали «західники», призведе до втрати Церквою ідентичності й посилить полонізацію³².

Практичним проявом цього ідейного суперництва стала дискусія навколо календаря і целібату. Питання про запровадження целібату для греко-католицького духовенства дискутували ще на Львівському соборі 1891 р. Тоді перемогла думка про важливість родинного життя греко-католицьких священників для формування національної інтелігенції³³. У 1916 р. єпископ Григорій Хомишин, за відсутності митрополита, спробував самостійно запровадити григоріанський календар у Станіславівській єпархії³⁴. Попри ці розбіжності, представники обох течій визнавали важливість традиції греко-католицького обряду як «нашої краси і неоціненної цінності»³⁵.

Таким чином, у першій чверті ХХ ст. Греко-католицька церква в Галичині була змушена реагувати на демократизацію суспільства – перехід проводу в українському русі до світської інтелігенції, поширення ідей соціалізму та націоналізму. Усе це ставило під сумнів традиційні позиції та роль Церкви в суспільстві. Події в церковному середовищі Галичини були складовою модернізації Католицької церкви загалом. Це – час активних дискусій «модерністів» і «антимодерністів» у католицькому середовищі Заходу. У першій чверті ХХ ст. Греко-католицька церква остаточно перетворилася в національну інституцію, пододала застарілі уявлення про соціальну структуру суспільства, однак не піддалася політичному радикалізму. Багато греко-католицьких священників були активістами Національно-демократичної партії, а митрополит Андрей Шептицький користувався повагою серед українців і поляків³⁶.

¹ Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки) / Василь Расевич // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. – Ч. 2. – Львів, 2000. – С. 212–223.

² Колб Н. Місце галицького греко-католицького парафіяльного духовенства в українському національно-політичному русі кінця ХІХ ст.: очікування громадськості й позиція кліру // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів, 2011. – Кн. І. – С. 170–181.

³ Антоняк І. Львівський собор Греко-католицької церкви 1891 р. / Ірина Антоняк // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів, 2008. – Кн. І. – С. 160–171.

⁴ Кісь Н. Д. Греко-католицька церква в суспільно-політичних дискусіях у Галичині на початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кісь Назар Данилович; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Львів, 2011.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАУЛ). – Ф. 358 (Андрей Шептицький). – Оп. 1. – Спр. 165, 165 а; Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр. / Упор. О. Гайова, Р. Тереховський. – Т. 1. –

- Львів, 2007; Лев XIII. *Regum Novarum*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pseudology.org/Documets/Lio13_enciclika.htm.
- 6 Руслан (Львів). – 1897. – Ч. 1. – 1 (13) січня; 1898. – Ч. 164. – 24 липня (5 серпня), додаток; 1902. – Ч. 2. – 3 (16) січня; 1908. – Ч. 5. – 6 (19) січня; Громадський голос (Львів). – 1900. – Ч. 3–4. – 1–15 січня.
  - 7 Докладніше див.: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923) / Ліліана Гентош. – Львів, 2006. – С. 29–96.
  - 8 Колб Н. Місце галицького греко-католицького парафіяльного духовенства... – С. 171.
  - 9 Промова Єго Емінінції Кард. Митр. Дра Сильвестра Сембратовича виголошена дня 10-го гр. 1896 при відкриттю зборів відпоручників духовенства // Руслан (Львів). – 1897. – Ч. 1. – 1 (13) січня.
  - 10 Голос небіжчика // Громадський голос (Львів). – 1900. – Ч. 3–4. – 1–15 січня.
  - 11 Шкраб'юк П. Ми, українські радикали... / Петро Шкраб'юк. – Львів, 2012. – С. 105.
  - 12 Громадський голос (Львів). – 1900. – Ч. 3–4. – 1–15 січня.
  - 13 Шкраб'юк П. Ми, українські радикали... – С. 108.
  - 14 Голос небіжчика // Громадський голос (Львів). – 1900. – Ч. 3–4. – 1–15 січня.
  - 15 Там само.
  - 16 З Старосамбірщини // Руслан (Львів). – 1908. – Ч. 5. – 6 (19) січня. – Підпис: Народовець.
  - 17 Руслан (Львів). – 1898. – Ч. 164, додаток. – 24 липня (5 серпня).
  - 18 Наша програма. Пастирське послання Єпископа Андрея до духовенства, 1 серпня 1899 р. // Шептицький Андрей. Пастирські послання... – Т. 1. – С. 21.
  - 19 Про достоїнство і обов'язки священика // Шептицький Андрей. Пастирські послання... – Т. 1 – С. 172–173.
  - 20 Християнська родина. Пастирське послання Єпископа Андрея Шептицького до духовенства та вірних Станиславівської єпархії, 1900 р. // Шептицький Андрей. Пастирські послання... – Т. 1. – С. 54.
  - 21 О Папськiм ювілею. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства і вірних, 15 вересня 1902 р. // Шептицький Андрей. Пастирські послання... – Т. 1. – С. 446–447. Докладний аналіз вад соціалістичної програми міститься в пастирському посланні «О квестії соціальной».
  - 22 О квестії соціальной. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства, 1904 // Шептицький Андрей. Пастирські послання... – Т. 1. – С. 544.
  - 23 Керк Р. Основи і принципи консерватизму / Рассел Керк // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ, 2008. – С. 80.
  - 24 О квестії соціальной... – С. 533.
  - 25 Стосовно поглядів на націю і націоналізм папи Бенедикта XV докладніше див.: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності... – С. 97–121.
  - 26 Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький)... – С. 215; Руслан. – 1902. – Ч. 2. – 3 (16) січня.

- ²⁷ Розпорядження митрополита Андрея Шептицького до духовенства Львівської Архієпархії з вимогою утримувати селян від насильницьких дій під час загального страйку // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. – Т. II: Церква і суспільне питання. – Кн. 2: Листування. – Львів, 1999. – С. 576.
- ²⁸ Звернення митр. Андрея Шептицького до народу з приводу вбивства ц.-к. Намісника А. Потоцького // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність... – Т. II. – Кн. 2. – С. 583.
- ²⁹ Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. I. – С. 421–440.
- ³⁰ Кліш А. Організаційні засади та програмні орієнтири католицько-суспільного союзу в Галичині на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2014. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 141–145.
- ³¹ Папежинська-Турек М. Візантинізм чи латинство? Дискусія в українській пресі Галичини міжвоєнного періоду про культурні цінності // Ковчег: Науковий збірник з церковної історії. – Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 410.
- ³² Там само. – С. 412–413.
- ³³ Антоняк І. Львівський собор... – С. 164.
- ³⁴ Докладніше див.: Павлишин О. З історії запровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина / Олег Павлишин // Україна модерна. – Київ; Львів, 2002. – Ч. 7 / Відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. – С. 7–68; Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / Олег Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2006.
- ³⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 165. – Арк. 44.
- ³⁶ Див., напр., лист Ю. Більчевського до митрополита Шептицького від 6 листопада 1918 р. з проханням вплинути на українських вояків, що, згідно з твердженням єпископа, чинили шкоду мирним мешканцям: ЦДІАУЛ. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 165 а. – Арк. 28.